

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

İmâm Şâfiî'de Şer'î Delillerin Teâruzı ve Çözüm Yolları
Conflict of Sharī'a Evidence and Solution Ways in Imam Shafi 's
Works

Yazar / Author

Ahmet TEMİZKAN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi
Eğitim Görevlisi, Kayseri / TÜRKİYE

ahmettemizkan12@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4440-5793>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi/ Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 26/04/2019

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 24/06/2019

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2019

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 17 **Sayı/Issue:** 33 **Sayfa /Page:** 97-125

Atıf/Citation: Temizkan, Ahmet. "İmâm Şâfiî'de Şer'î Delillerin Teâruzı ve Çözüm Yolları". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Haziran 2018): 97-125. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.558259>

• Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

İmâm Şâfiî'de Şer'î Delillerin Teâruzu ve Çözüm Yolları*

Öz

İmâm Şâfiî'ye göre, şer'î hükümler konusunda kesin ve güvenilir bilgi sağlayan kaynaklar/cihetü'l-ilm, Kur'an, Sünnet ile icmâ ve kıyastır. Şer'î delillerin birbiriyle uyumu ve aralarında yaşanacak ihtilafı giderme, Şâfiî'nin eserlerinde önemli bir yer tutmaktadır. O, eserlerinde teâruz kavramını çoğunlukla ihtilafu'l-hadis kavramına müteradif kullanmaktadır. Şâfiî, muhtelif/ihtilaf kavramlarıyla, aralarında cem' imkânı bulunmayan hadislerin çatışmasını kastetmektedir. Şâfiî, zahirde birbiriyle çatışan ve te'lifi imkân dâhilinde olan deliller için "cem' " kavramı yerine "isti'mâlu'd-delileyn" ya da "İmdâu'd-delileyn" ifadelerini kullanırken, buna karşın uzlaştırılmayan deliller için ise, "ıskatü/tarhu/ta'til-ü ehadi'd-delileyn" tabirlerini kullanmaktadır. Şâfiî, ihtilafı gidermede sırasıyla cem', nesh ve tercih yollarına başvurmaktadır. O'na göre nesh ve tercih, hakiki; cem' ise zahiri ihtilafı giderme yoludur.

Anahtar Sözcükler: Şer'î delil, İhtilaf, Teâruz, Cem', Nesh, Tercih, Iskat, İ'mal.

Conflict of Sharī'a Evidence and Solution Ways in Imam Shafi 's Works

Abstract

According to Imam Shafi, the sources that provide definite and reliable information on the legal provisions, are Qur'an, Sunna, ijma' and qiyas. The harmony of the Sharī'a arguments and the elimination of the conflict between them has an important place in

* Bu çalışma 02.02.2019 tarihinde Diyarbakır Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığımız "İmâm Şâfiî'de Şer'î Delillerin Teâruzu Ve Çözüm Yolları" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This study was prepared on the date of 02.02.2019 at Diyarbakır Dicle University Institute of Social Sciences extracted from my doctorate dissertation entitled "According To Imam Shafi Conflict Of Evidence And Solution Ways".

the works of Shafi. In his works, Shafi often uses the conflict, in his concept of controversial-hadith. Shafi refers to the clash of ḥadīths, which have no possibility of jam' with various concepts of conflict. He uses the expressions "iste'mālu'd-delīleyn ' or "İmdāu'd-delīleyn" instead of the jam'-concept for the evidences that contradict each other and if not possible to reconcile he uses the term, "isqāṭ /tarhu/ta'til-ü ehadi'd-delīleyn". For the resolution of the conflict, Shafi refers to the ways of jam', nesh as well as the ways of preference. According to him nesh and preference is used to solve real dispute and the jam' is the way to resolve the apparent (ẓāhirī) dispute.

Keywords: Proof of Shari'a, dispute, conflict, conciliation, cancel, preference, drop, actuate.

Giriş

İslâm âlimleri, ister akli ister nakli olsun Şer'i delillerin realitede hiçbir zaman ne kendi cinsinden bir delille ne de başka bir delille gerçek anlamda çelişmeyeceği ilkesini benimsemiş, bundan sadece nakli deliller arasındaki nesih durumunu istisna etmişlerdir. Bu ilkeden hareketle Şer'i deliller arasında görülen te'aruzun/çatışmanın, işin gerçeği ve mahiyeti itibariyle meydana gelen çatışma olmadığı gibi, görünürdeki böyle bir çatışma da çözümsüz değildir. Aksi durumda, şer'i delillerin ve hükümlerin kendi içinde çelişkili olduğu sonucu ortaya çıkar. Çelişki ise acziyetin ve kendi içinde tutarlı bir sistem kuramamanın göstergesidir. Bu ise şer'i deliller için düşünülemez. O halde bu deliller arasında görülen çatışma, özü itibariyle müçtehidin kendi anlayış ve kavrayışı ile varabildiği sonuç esas alınmak üzere, sadece zahirde tespit edilebilen çatışmadan ibarettir. Usûlu'l-fıkıh'ta, "Aynı meselede, iki delilden birinin diğerinin gerektirdiğiyle çatışan bir hükmü gerektirmesi"¹ şek-

¹ Bedruddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîṭ fi usûli'l-fikh*, thk.

linde tanımlanan “*Teâruz*” kavramı, hiç şüphesiz bu ilmin en önemli meselelerinin başında yer almaktadır. Zira delillerin şer'î oluşu ve “çatışma”nın bu deliller arasında cereyan ettiği düşünülürken meselenin önemi daha da artmaktadır. Böyle önemli usuli bir problemi ele alan öncü şahsiyetlerin başında hiç şüphesiz İmâm Şâfiî gelmektedir. Zira bu konu, onu fıkıh usûlü ilmini tedvin etmeye sevk eden saiklerin başında gelmektedir. Özellikle *İhtilâfu'l-Hadîs*/çatışan hadisler konusu, onun ilmî birikiminde son derece önemli bir yere sahiptir.² Meselenin önemine binaen Şâfiî, *er-Risâle ve İhtilâfu'l-Hadîs*'te konuyla ilgili yaklaşımını teorik ve pratik düzeyde ortaya koymuştur. O, şer'î delillerin ihtilafı konusunu ele alan ve bu konuda çözüm esaslarını/yöntemini belirleyen ve müstakil eser yazan ilk usûlcüdür. Bu nedenle makalemizde onun konuyla ilgili anlayışını ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

1. İmâm Şâfiî'de Şer'î Deliller Ve Teâruz

İmâm Şâfiî'ye göre, şer'î hükümler konusunda kesin ve güvenilir bilgi sağlayan kaynaklar/cihetü'l-ilim, Kur'an, sünnet nassları ile icmâ, sahâbi kavli ve kıyastır. Kitap bu dinin asıl kaynağıdır. Sünnet, icmâ ve kıyas delil olma değerini O'ndan alırlar. Bundan dolayı Kur'an, bütün şer'î delillerin esasını teşkil eder. Başta sünnet olmak üzere, bütün şer'î deliller onun beyanından ibarettir. Zira Kur'an, asli-fer'î / külli-cüz'î bütün şer'î hükümlere nassan veya istidlalen kaynaklık eder.³

Şâfiî, şer'î delillerden nass olanlar arasında, kat'î olsun zannî olsun, akli olsun nakli olsun nefsu'l-emirde/gerçekte -nesh durumu hariç- gerçek bir teâruzun vuku bulamayacağı kanaatindedir. Görünürde varolan çatışma ise çözümsüz değildir. Zira hakikatte birbiriyle çelişen/çatışan iki delil ya ayettir ki bu durum alim ve hâkim

Abdulkadir Abdullah, 2.baskı (Mısır: Dâru's-Safve, 1992), 6: 109.

² Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999),126,129.

³ Bk.: Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, ts.), 39, 40, 508.

olan, yerdeki ve gökteki her şeyi bilen Cenab-ı Hak hakkında düşünülemez ya da vahiyle desteklenen masum elçiden gelen iki hadistir; ya da ihtilaf eden delillerden biri ayet diğeri hadistir. Bu hadis sabitse ihtilaf olmaz, sabit değilse itibara alınmaz. Konuyla ilgili İmam Seyrâfî “Şerhu’r-Risâle’de, Şâfiî’ye ait şu önemli ifadelere yer verir: “Hz. Peygamber’den, aralarında husus-umûm, icmâl-tefsir ilişkisi olmadan- iki sahih ve birbirine zıt hadisin, birinin ispat ettiğini diğerrinin nefyedeceği şekilde,-nesh durumu hariç biz nasihi bulamasak da- varlığı hiçbir zaman doğru değildir”⁴

Şâfiî, bir başka değerlendirmesinde ise şu ifadelere yer verir:

“ Ne kadar birbiriyle ihtilaflı/müteariz iki hadis gördüysek mutlaka onları uzlaştıracak bir çıkış noktası ya da birini diğerrine tercih etmemizi sağlayacak bir delâlet vardır. O delâlet ya Kitabullah’a ya da onun dışındaki sünnet ve bazı delillere muvafakattır.”⁵ Kur’an’ı beyan işlevine sahip Sünnette hakikatte teâruz söz konusu olmadığı gibi kendisinde hiçbir çelişki ve ihtilafın bulunmadığı Kur’an ayetleri/hükümleri arasında veya onunla mübeyyini olan sünnet arasında da söz konusu değildir. ⁶

Öte taraftan diğerr delillerin Kur’an veya sünnet ile çatışması, teâruz veya ihtilaf olarak isimlendirilemez. Zira teâruzun gerçekleşme şartlarından biri de çatışan delillerin birbirine denk olmasıdır. Diğerr delillerin Kitap veya Sünnete denk olmadığı hususu izahtan varestedir. Bu sebeple aralarında teâruz da düşünülemez. Nasslar dışında kalan delillerin birbiriyle çatışması noktasında teorik olarak bir problem olmamakla birlikte, Şâfiî’nin eserlerinde yaptığımız incelemeler neticesinde konuyla ilgili herhangi bir değerlendirmeyeyle

⁴ Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît fi Usûli’l-Fıkh*, 6: 113; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşadu’l-fuhul İla tahkiki’l-hakki min ilmi’l-usûl*, thk. Sami b. el-Arabi (Riyad: Daru’l-fazilet, 2000), 2: 1123; Abdullatif Abdullah Azîz, el-Berzencî, *et-Teâruz ve’t Tercih Beyne’l-Edilleti’ş-Şer’iyye* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye,1993),1: 42.

⁵ Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît fi Usûli’l-Fıkh*, 6: 149; Ali b. Abdi’l-Kâfi es-Sübki, *elİbhac fi Şerhi’l-minhac* (Beyrut: Darul-kutubi’l- ilmiyye, 1984), 3:146.

⁶ Bk.: Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, ts.), 198, 223, 228.

karşılaşmadık.

2. Şâfiî'de Teâruz Ve İhtilâf Kavramları

2.1. Teâruz

Teâruz, “urz” kökünden türetilmiştir. “A-r-z” maddesi sözlükte, “kenar, cihet, mâni olmak, engellemek, açığa çıkmak/çıkarmak, bir şeyin sonradan ortaya çıkması, mukabele etme, denkleşme, eşit olmak, benzeşme, birbirine engel olacak biçimde karşılaşmak, birbirine ters düşmek, çatışmak, çelişki, dönmek, yüz çevirmek”⁷ gibi anlamlara gelir. Zikri geçen anlamlar arasında yer alan, engelleme, eşitlik, denklik, çatışma, karşı karşıya gelme gibi anlamlar, fıkıh usûlü terimi olarak, birbirinden farklı şekillerde tanımlanan teâruzun tanımları arasında dikkat çekenleridir.

Şâfiî, usûl ve fûrua dair eserlerinde delillerin çatışmasını ifade için teâruz lafzı ve türevlerini kullandığı gibi ihtilaf lafzı ve türevlerini de kullanmıştır. Ancak ihtilaf maddesini teâruz maddesine nispetle daha çok kullanmıştır. Şâfiî, el-Ümm'de özel olarak “teâruz” lafzını kullanmasa da bu lafızla aynı kökten türeyen, معارض, عارض, معارض, "تعارض المعارضة/معارضة" “muaraza, muarizun, areze, yuarizu, tuarizu” gibi müşarekete delalet eden mastar, ism-i fail ve fiil kalıbını *muhalefet*, *engel*, *hastalık* ve benzeri olumsuz durumlar için kullandığı gibi ıstılahi manada da yani *delillerin birbiriyle çatışması* anlamında da kullanmıştır.⁸

Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadîs*'te -tespit edebildiğimiz kadarıyla- üç yerde teâruz maddesine yer vermiştir. Şâfiî, bu maddeyi bir yerde

⁷ Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2010), 209; Mecduddîn, Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 1076; Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Dermiş, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 624, 850; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *el-Cevherî, es-Sihâh* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009), 756.

⁸ Bk.: Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, 4. Baskı (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011), 2: 602; 4: 11-13, 39; 5: 115, 331; 6: 296; 8: 65, 46, 742; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadîs*, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, el-Ümm ile birlikte, 4. baskı (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011), 10: 108.

mal/ıskat yerine nesh imkânı varsa önce bu yola, yoksa tercih yoluna başvurmak suretiyle iki delilden birini alıp diğerini terk/ihmal ederiz. Şâfiî, "*İhtilafu'l-hadis*"te de aynı noktayı ifade etmektedir.¹⁴

3. Şâfiî'de Teâruzun Sebepleri

Zahiren de olsa iki delil arasında teâruzunu kabul eden Şâfiî, onu çeşitli sebeplere bağlar. Şâfiî'nin tespit ettiği bu sebepleri icmâlen şöyle sıralayabiliriz:

1. Ravilerin/nakillerin hıfz, zabt ve eda noktasındaki farklılıkları,
2. Ravinin, bir soruya cevap olarak söylenmiş bir sözün ait olduğu soruyu kaçırmaması ve bu cevabı mutlak olarak söylenmiş bir söz zannetmesi,
3. İhtilafu'l-hâleyn'nin (bağlam/makam farklılığı), yani iki zıt rivayeti çevreleyen iki farklı durumun varlığı. Bu iki farklı durumla ilgili olan hadisleri her bir ravi muttali olduğu duruma göre rivayet edince, onları işitenlerin her iki rivayetin de aynı durumla ilgili olduğunu düşünmeleri,
4. Rivayetlerde yer alan lafızların delâletinden kaynaklanan ihtilaf. Hadislerin, umum ve husus yönüyle farklılık arz etmelerine rağmen bu farklılığın gözden kaçırılması, müctehid nazarında ihtilafa yol açan önemli bir etkidir. Ancak iki delil arasında böyle bir münasebetin bilinmesi/tespiti, zannedilen ihtilafı ortadan kaldıracaktır.
5. Zahiren muhtelif görünen iki delil arasında var olan nesh münasebetinin bilinmemesi.¹⁵ Buna göre Şâfiî, hadisler arasındaki ihtilafın; *ravilerden, lafzın delâletinden, neshin bilinmemesinden, eksik anlamadan ve bağlam farklılığı/ ihtilafu'l-hâl* gibi sebeplerden kaynaklandığı görüşünde olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶

4. Şâfiî'ye Göre Teâruzun Konusu ve Kısımları

Şâfiî'nin şer'î delil olarak kabul ettiği Kitap, Sünnet, icmâ,

¹⁴ Şâfiî, *İhtilafu'l-hadis*,10: 272.

¹⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 213-215.

¹⁶ Benzer bir değerlendirme için bk.: Şâfiî, *İhtilâfû'l-Hadis*, 40-41.

sahabi kavli ve kıyas delilleri arasında teâruzun gerçekleşme ihtimalini dikkate aldığımızda karşımıza, akli taksime göre on beş ihtimal ortaya çıkmaktadır. Zira bu delillerden her birinin gerek kendi cinsinden bir delille gerekse diğer delillerle çatışmasını düşündüğümüzde bu neticeye ulaşırız. Bu ihtimaller/kısımlar ise şunlardır:

1. Kitabın Kitap ile teâruzu. 2. Kitabın Sünnet ile teâruzu. 3. Kitabın İcmâ ile teâruzu. 4. Kitabın kıyas ile teâruzu. 5. Sünnetin Sünnet ile teâruzu. 6. Sünnet ile icmâın teâruzu 7. Sünnet ile kıyasın teâruzu 8. İcmâ ile icmâın teâruzu 9. İcmâ ile kıyasın teâruzu 10. Kıyasın kıyas ile teâruzu 11. Sahabi kavlinin Kitap ile teâruzu. 12. Sahabi kavlinin Sünnet ile teâruzu. 13. Sahabi kavlinin İcmâ ile teâruzu 14. Sahabi kavlinin kıyas ile teâruzu. 15. Sahabi kavlinin başka bir sahabi kavliyle teâruzu.¹⁷

Şer'î delillerin birbiriyle teâruz ihtimalinin teoride/aklen varlığı, realitede her zaman bir karşılığının olduğu anlamına gelmez. Nitekim yukarıdaki ihtimallerin önemli bir bölümünün realitede bir karşılığı/tatbikatı ve örneği yoktur. Bu delilleri akli ve nakli olarak taksime tabi tuttuğumuzda kıyas akli diğer deliller ise nakli delildir. Akli delil/kıyas ile nakli deliler arasında bir çatışmada nakli delil esastır. Kıyasların birbiriyle çatışması hâlinde ise çeşitli tercih yollarına baş burulur.¹⁸

Şâfiî, şer'î delillerin çatışması ve çözüm yolları konusunda ortaya koyduğu esasları Kur'an'ın tefsiri hüviyetine sahip Sünnet'i merkeze alarak yapmıştır. Sünnet üzerinden konuyla ilgili bir metot ortaya koymasında şer'î hükümlerin tespiti ve dini yaşamada Sünnetin sahip olduğu işlev ve Sünnet açısından henüz erken sayılabilecek bir dönemde yanlış yaklaşımların etkisi büyüktür. Aksi halde söz konusu metodun, aralarında nesh gerçekleşen ayetlerin zahiri teâruzu için de geçerli olduğu söylenebilir. Bir farkla tercih durumunda hükme esas kabul ettiğimiz ayeti alırken diğer ayetin ihmali

¹⁷ Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, 6: 111-112 ; Şevkânî, *İrşadu'l-fuhul*, 2:1115.

¹⁸ Bk.: Berzencî, *et-Teâruz ve't-Tercih*, 2: 240-274.

veya terki ifadeleri yerine sadece mevcut hükme delâleti açısından delil teşkil etmediğini ifade etmiş oluyoruz. Öte taraftan onun usûl anlayışıyla doğru orantılı olarak Kur'an ile Sünnet'ten hiçbirinin diğerini nesh etmemesi sebebiyle aralarındaki zahirî muhalefet için nesh seçeneği hariç telif/cem' ve tercih seçeneklerinin geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Her iki kaynak arasında zahirî çatışma hâlinde tercih seçeneğine başvurduğumuz zaman ayetin hadise tercihi durumunda hadisin ihmali ve terki bir problem teşkil etmese de, hadisin ayete tercihi durumunda ise ayetin ihmali/terki ifadesi yerine ayetin söz konusu hükme delâlet etmediği şeklinde bir ifade kullanmak yerinde olacaktır. Kitap-Sünnet dışında kalan diğer delillerin teâruzu halinde ise nesh seçeneği dışında kalan cem' ve tercih yoluna başvurmak suretiyle peroblem giderilebilir.¹⁹

5. Şâfiî'de Deliller Arası Çatışmayı Giderme yolları

5.1. Cem' Yoluyula İhtilafı/Çatışmayı Giderme

Şâfiî, iki delil arasındaki çatışmayı ihtilaf, onu gidermeyi cem' olarak nitelendirmese de bu durumda görünürde de olsa bir çatışmanın varlığını kabul etmekte ve onu gidermek için bir uzlaştırma çabası içerisine girmektedir. O bu telif/uzlaştırma çabası için "cem'

¹⁹ Şafii çoğunlukla ihtilaf ile tearuz kavramlarını hadislerin birbiriyle çatışması için kullansa da İmamu'l-Haremeyn el- Cüveyni *el-Bürhan'da* Şafii'nin, *Haber-i vahid* ile *sahabe fetvasının*, kadaen verdikleri hükümlerin ya da uygulamaların çatışması halinde haber-i vahidi öncelediği ve keza kıyasın sahabe içtihadı ile çelişmesi halinde de Şafii'nin kıyası öncelediğine yer vermektedir. Cüveyni'nin *el-Bürhan'da* yer verdiği Şafii'ye ait değerlendirme şudur: "*Sahabenin fetva ve yargılamada verdikleri hükümlerin ve uygulamalarının sahih bir haber-i vahid ile çatışması halinde bu etva, yargısal hüküm ve uygulama hakkında bir ittifak/icma' oluşmadığı sürece, haber-i vahidle amel esastır. Zira bu durumda delil getirme cihetiyle haber-i vahid esastır. Onun hilafına nakledilen uygulamalar ve sözler, delil olma yönüyle bağlayıcılık teşkil etmeyen bir kesimden nakledilmiştir. Huccet olanın (haber-i vehid) hüccet olmayandan (sahabe ictihadı) ötürü terk edilmesi anlamsızdır.*" Şafii, *sahabe içtihadına haber-i vahidi öncelediği gibi kıyası da öncelemiştir. O, bu hususla ilgili şu açıklamada bulunmaktadır: "Sahabeden bazı imamlardan/müctehid âlimlerden kıyasla çelişen bir içtihadla karşılaşsam bana kimin muhalefet ettiğine bakmadan kıyası easas alırım. Haber-i vahid kıyasa mukaddemdir. Kıyası onların ictihadlarına/sözlerine öncelediğime göre kıyasa mukaddem olan haber-i vahidi onların içtihatlarıyla nasıl terk ederim?"* Ebu'l-Me'ali, Abdulmelik, el-Cüveyni, İmamu'l-Haremeyn, *el-Burhan fi usli'l-fikh* (Kahire: Dâru'l-Ensâr, ts.), 189.

” kavramı yerine "iki delilin birlikte kullanılması"/"إستعمال الدليلين " veya "iki haberin birlikte geçerli kılınması" anlamına gelen "إمضاء الخبرين " kavramlarını/ifadelerini kullanmaktadır.²⁰ O'nun bu ifadelerle kastettiği ile usûlcülerin " cem', tevfiik, telif" kavramlarıyla kastettiği aynı şeydir. Zira gerek Şâfiî ve gerekse diğer usûlcüler bu ifadelerle; "ihtilâflı olan her iki delilin de uzlaştırma neticesinde işlevsel hâle getirilmesini ve amele konu olmasını" kastetmektedirler.

5.1.1. Şâfiî'de Cem'in şartları

Şâfiî'nin konuyla ilgili ifade ve değerlendirmeleri dikkatle incelendiğinde, ihtilaf hâlindeki her iki delilin de amele konu olması ve geçerlilik kazanabilmesi için başvurulan cem' yönteminin işletilebilmesi için birtakım şartlara ihtiyaç vardır. Bu şartları şöyle sıralayabiliriz: Her iki delilin de hüccet teşkil edecek nitelikte sabit olması, hadisler arasında gerçekte bir çelişki olmasa da görünürde de olsa bir ihtilafın varlığı. Örneğin delillerden birinin helâl kıldığı bir hususu, diğerinin haram kılması nedeniyle aralarında görünürde bir karşıtlık ve çelişkinin olması, sözkonusu çelişkinin, nesh veya tercih yoluna başvurma gereği duyulmadan çözülebilir nitelikte olması, cem' işlemini gerçekleştirecek kişinin ehliyetli olması, te'vil yoluyla cem' yapılırsa tevîl için gerekli şartların oluşması gerekir.²¹

5.1.2. Şâfiî'de Cem'in Yolları

a. Her iki uygulamanın da cevazına/mubah oluşuna hükmetme yoluyla cem'

Bazen ihtilâflı gibi gördüğümüz hadisler, aynı konuda farklı uygulamaların cevazı hükmünü taşıyor olabilir. Aynı konuyla ilgili her iki farklı uygulamanın da mübah olması nedeniyle hadislerin ihtilâflı olduğu söylenemez. Şâfiî bu tür hadisler arasındaki ihtilaf için "الإختلاف من جهة المباح" / "mübahlık yönünden ihtilaf" ifadesini kullan-

²⁰ Bk.: Şâfiî, *el-Ümm, İhtilâfu'l-Hadis*, 10: 272.

²¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 342; Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, 10: 40, 41.

maktadır. Şâfiî, er-Risâle'de “*muhtelif sayılan bizce muhtelif olmayan hadisler*” başlığıyla telif/cem' yöntemini; İhtilâfu'l-Hadîs'te geçen “*mübah cihetiyle ihtilâf*” başlığıyla da cem' yöntemini işletme/gerçekleştirme yolunu kastetmiştir. Bu bağlamda ele aldığı hadisler için, herbir delilin aynı konuyla ilgili farklı uygulamaların cevazına delâlet ettiğini belirtmektedir.²² Konuyla ilgili şu hadisi örnek verebiliriz:

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre; “*Rasulullah (s.a.v) abdest alırken yüzünü ve ellerini birer kere yıkamış ve başını bir kere mes-hetmiştir.*”²³ Osman b. Affan 'ın mevlâsı Humran'dan gelen bir rivayete göre ise; “*Rasulullah (s.a.v) abdest uzuvlarını üçer kere yıkamıştır.*”²⁴ Bu hadislerin birincisine göre, Rasulullah (s.a.v), abdest uzuvlarını birer kere yıkarken, ikincisine göre üçer kere yıkamıştır. Buradan hareketle bu hadislerin ihtilâflı olduğu düşünülebilir. Hâlbuki Şâfiî'ye göre bunlar ihtilâflı değildir. Zira bu hadislerden birincisi abdest uzuvlarının en az birer kere yıkanması gerektiğini gösterirken, ikincisi ise tam bir abdest için bu uzuvların üçer kere yıkanması gereğine işaret etmektedir. Yani her iki şekilde alınan abdest doğru olmakla birlikte, ikinci hadiste bildirilen abdest şekli daha faziletlidir.

b. Te'vil Yoluyla Cem'

Şâfiî, Kur'an'ın herhangi bir ayetini, delile dayanmadan zahiri delâletini hiçe sayarak -lafzın muhtemel mânaları arasında bulunsun veya bulunmasın- farklı bir mânaya hamletmeyi kabul edilemez bir girişim olarak görmektedir. O, bu noktadan hareketle, “*delile istinaden lafzın zahiri mânasına delâletten, muhtemel başka bir mânaya delâlete hamledilmesi*” olarak tanımlanan te'vilin delilsiz olarak gerçekleştirilemeyeceği kanaatindedir. Şâfiî, bu hususu şöyle ifade etmektedir: “*Kuran'da, Sünnet'te ya da icmâda ayetin zahirine göre değil de, batını anlamına göre anlaşılması gerektiğine dair bir delâlet*

²² Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, 10: 41, 42, 44, 49, 66; Şâfiî, *er-Risâle*, 282-291.

²³ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, 10: 42.

²⁴ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, 10: 42.

olmadığı sürece Kur'an, zahirine göre anlaşılmalıdır."²⁵

Şafii'de te'vil yoluyla uzlaştırmaya örnek olarak aşağıdaki şu rivayet verilebilir:

"Süfyan b. Uyeyne, bize, Muhammed bin Aclân, Âsım b. Ömer b. Katâde, Mahmûd b. Lebid ve Râfi' b. Hadic vasıtasıyla Hz.Peygamber'in (s.a.v) *"sabah namazını ortalık biraz aydınlanınca kılın; çünkü bunun sevabı daha büyüktür; ya da sevabınız daha büyük olur."* buyurduğunu haber verdi. Süfyan, bize Zührî vasıtasıyla Hz. Aişe'nin şöyle dediğini haber verdi: *"Mü'min kadınlardan bazıları, Hz.Peygamber'le (s.a.v) sabah namazını kılıyorlar, sonra çarşaflarına bürünerek gidiyorlardı. Ortalığın karanlığından onları kimse tanımazdı"*²⁶ Birinci hadis sabah namazının isfar vaktinde kılınmasını salık verirken ikinci hadis tağliste kılınmasını salık vermekte. Şâfiî *"...namazı vaktin evvelinde kılmak fazilettir, vaktin sonunda kılmak ise kusurlu bir harekettir, ama kolaylık için hoşgörölmüştür..."*²⁷ Demek suretiyle problemi tevil yoluyla çözmüştür.

c. Tahsis Yoluyla Cem'

Şâfiî'nin tahsise başvurmak suretiyle amm ile hass arasındaki tearuz problemini çözdüğüne dair bir örnek vermek gerekirse: Allah (c.c) Tevbe suresinin 5. ayetinde müşrikler hakkında şöyle buyuruyor:

*"Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tevbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır."*²⁸

Enfal 39. ayet, bu ayetteki hükmü destekleyici niteliktedir:

"Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını"

²⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 580.

²⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 282-291.

²⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 282-291.

²⁸ Tevbe: 9/5.

görmektedir."²⁹

Bu iki ayet-i kerimenin zahiri âmmdır. Burada belirtilen hüküm, Tevbe suresi 29. ayette belirtilen hükümle zahiren çelişmektedir:

*"Ehl-i kitaptan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve rasulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."*³⁰

Tevbe 29. ayet hâss veya müfesser olması nedeniyle ilk iki ayette belirtilen hükümü tahsis edici veya mücmeli tefsir edici bir işleve sahiptir. Zira bu ayet, ilk iki ayet ile ehl-i kitap dışındaki put-perest müşriklerin kastedildiğini göstermektedir. Sonuç olarak put-perest olan müşriklerle müslüman oluncaya kadar, ehl-i kitapla ise cizye verinceye kadar savaşmak emredilmiştir.³¹

d. Takyid Yoluyla Cem'

Aynı konuyla ilgili muhtelif hüküm ihtiva eden mutlak ile mukayyed delillerden ya birini esas alıp diğerini terk edeceğiz ya da mutlakı mukayyetteki kaydı dikkate alarak sınırlama yoluna gitmek suretiyle her iki delili uzlaştıracacağız.

Konuya örnek olarak Şâfiî'nin, el-Ümm'da kendi senediyle İbn Ömer'den şunu aktarmaktadır:

*"Allah Rasulü (s.a.v) Ramazandaki fitır sadakasını müslüman olan herkese erkek olsun kadın olsun, hür olsun köle olsun, hurmadan bir sa' veya arpadan bir sa' farz/zorunlu kıldı".*Yine kendi senediyle Ca'fer'den, o da babasından şunu rivayet etmiştir:

*" Allah Rasulü (s.a.v) nafakası başkası tarafından karşılanan herkes için hür olsun köle olsun, erkek olsun kadın olsun fitır zekâtını/sadakasını farz kıldı."*³²

Birinci hadiste fitır sadakasının farziyeti için müslüman olma kaydına yer verilirken; ikincisinde böyle bir kayda yer veril-

²⁹ Enfal: 8/39.

³⁰ Tevbe: 9/29.

³¹ Şâfiî, *İhtilâfî'l-Hadis*, 10: 29, 115-117.

³² Şâfiî, *el-Ümm*, 3: 162.

memiştir. Hükme etki eden bir kaydın varlığı nedeniyle aynı konuyla ilgili farklı iki hükmün ortaya çıkması söz konusudur. Bu hadislerden birincisi mukayyed ikincisi mutlak olması nedeniyle Şâfiî, zahiren söz konusu olan bu çatışmayı mutlaka mukayyede hamletmek suretiyle çözüme kavuşturmuştur. Bu nedenle Şâfiî'ye göre kişinin fitır sadakasıyla mükellef olabilmesi için müslüman olması şarttır. Dolayısıyla bir kişinin himayesinde bulunan ve nafakasını ödemekle mükellef olduğu şahıs müslüman değilse velisi onun fitır sadakasını ödemekle mükellef değildir.³³

e. Emri Vücub Dışında Bir Mânaya Hamletmek Suretiyle Cem'

Şâfiî'ye göre emrin hakiki mânası olan vücub dışında bir mânaya delâlet ettiğini söyleyebilmek için mutlaka bir delile/karineye ihtiyaç vardır. Dolayısıyla herhangi bir delile/karineye dayanmadan emri vücubtan başka bir manaya sarf etmek doğru değildir. Konuyu bir örnekle izah etmek gerekirse Cuma günü gusl etmekle ilgili rivayetleri verebiliriz.

Cuma günü gusletme konusunda Şâfiî'nin kendi senediyle aktardığı ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) gelen bir rivayete göre Allah Rasulü (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Cuma günü gusletmek buluğa ermiş her müslüman erkek için vaciptir/zorunludur*”³⁴ Şâfiî'nin kendi senediyle aktardığı ve Salim'in babasından o da Allah Rasulünden rivayet ettiği başka bir hadiste de benzer ifadeler yer almaktadır: “*Sizden cuma namazına gelmek isteyen gusletsin*”³⁵

Şâfiî, hadisin guslün farz olup olmaması noktasında iki farklı hükme muhtemel olduğunu belirttikten sonra çeşitli karinelere istinaden Hz. Peygamber'in (s.a.v) emrinin vücuba değil nedbe delâlet ettiği sonucuna varmaktadır.³⁶

³³ Şâfiî, *el-Ümm*, 3:167. Şâfiî'nin ziharla ilgili ayetleri izah sadedinde yaptığı açıklamalar için bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 4: 705; 3: 298.

³⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 302.

³⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 303.

³⁶ Şâfiî, *er-Risâle*,305,306.

f. Nehyi Tahrim Dışında Bir Mânaya Hamletme Yoluyla Cem'

İmâm Şâfiî de mücerret/mutlak nehyin tahrime delâlet ettiği kanaatindedir.³⁷

Konuyla ilgili örnek olarak hacamattan elde edilen kazancın hükmüne dair rivayetleri verebiliriz. Şâfiî kendi senediyle, Haram b. Sa'd b. Muhayyesa'dan, hacamattan kazanç elde etmeyi nehyleden şu rivayeti aktarmaktadır:

“Muhayyesa bir gün Allah Rasulü'ne (s.av.) Haccam'nın kazancını (helâl olup olmadığını) sordu, bunun üzerine Allah Rasulü (s.av.) onu bu işi yapmaktan nehyetti. Muhayyesa Rasul-i Ekrem (s.a.v) ile (bu konuyla ilgili) konuşmaya devam etti, taki Allah Rasulü (s.a.v) ona şöyle deyinmeye kadar: “Hacamattan kazandığını ya kölene yedir ya da onunla devene yiyecek/yem al.”³⁸ Şâfiî'nin kendi senediyle Enes'ten (r.a) rivayet ettiği bir başka hadiste ise zahiren bir önceki rivayette yer alan hükmün hilafına bir hüküm yer almakta ve hacamat nedeniyle ücret almanın caiz/meşrû olduğu ifade edilmektedir. İlgili hadis ise şudur: “Ebû Taybe (Nafi') Allah Rasulü'ne (s.a.v) hacamat yaptı ve Allah Rasulü (s.a.v) ona bir sa' hurma verilmesini ve ailesine (efendisine) de onun vergisini düşürmelerini emretti”³⁹

Şâfiî, konu ile ilgili zahiren muhalif olan bu rivayetleri/hadisleri nehyi tahrime değil kerahete hamletmek suretiyle bir araya getirmiş ve bu rivayetlerin/hadislerin gerçekte ihtilâflı olmadığını belirtmiştir.⁴⁰

g. Durum Değişikliği Yoluyla Cem'

Şâfiî'de kabul gören rivayetler arasındaki zahirî çelişkiyi cem' yöntemiyle çözüme kavuşturma yollarından biri de durum değişikliği yoluyla cem', bir başka ifadeyle bağlamı dikkate alarak çözüme

³⁷ Bk.: Şâfiî, *er-Risâle*, 217, 343; Şâfiî, *el-Ümm*, 6: 370; 9: 51; Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis*, 10:209; Şâfiî, *Cimau'l-ilim*, 6: 53.

³⁸ Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis*, 10: 281.

³⁹ Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis*, 10: 283.

⁴⁰ Bk.: Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis*, 10: 284.

kavuşturacaktır.⁴¹

Bağlam veya Şâfiî'nin tabiriyle "*İhtilâfu'l-Hâleyn*", sözün irad edildiği ortam/durum, nassların anlaşılmasında hiç şüphesiz hayati öneme sahiptir. Şâfiî, *er-Risâle*'de "hadisteki illetler" bölümünde zahiri çelişkiye sebep olan faktörleri izah ederken, *bağlamın* ihtilafla olan ilişkisine de temas eder.⁴² Konuyla ilgili, örnek olarak *evlilik teklifi rivayeti* verilebilir. Şâfiî kendi senediyle ibn Ömer'den şu hadisi aktarmaktadır: "*Biriniz kardeşinin talip olduğu kadına evlilik teklifinde bulunmasın*"⁴³

Şâfiî, yine kendi senediyle, zahiren yukarıdaki hükmün aksine bir hüküm bildiren Fâtıma b. Kays'tan ise gelen bir rivayette "... İddetim bittiğinde, Rasulullah'a, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Ebû Cehm'in bana talip olduklarını haber verdim. Hz. Peygamber (s.a.v), "*Muâviye yoksul biridir. Ebû Cehm'e gelince o sopasını boynundan indirmez (eli sopalı/ ya da çokça sefere çıkar), Üsâme b. Zeyd ile evlen...*"⁴⁴ demek suretiyle Fatıma'ya, talip olan iki kişi dışında biriyle evlenmesini emretmiştir.

Şâfiî bağlam/durum/makam farklılığından hareketle problemi şöyle çözmüştür; birinci rivayette kendisine evlenme teklifinde bulunulmuş ve bunu kabul etmiş bir kadına başkasının talip olması durumunda, kadının ilk teklifi reddederek ikinci teklifi kabul etmesi mümkün olduğundan, Rasulullah, bu durumdaki bir kadına talip olunmasını yasaklamıştır. İkinci rivayette ise aynı anda bir kadına iki kişinin talip olduğu ve Rasulullah'ın, kadına, iki talipten biriyle anlaşılabilir karar vermediği için üçüncü bir şahısla evlenmesini tavsiye ettiği yer almaktadır.⁴⁵

⁴¹ Bk.: Şâfiî, *er-Risâle*, 214.

⁴² Bk.: Şâfiî, *er-Risâle*, 213-214.

⁴³ Şâfiî, *er-Risâle*, 307-309; Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadis*, 10: 10:244.

⁴⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 310.

⁴⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 310-313.

5.2. İki Delilden Birini Iskat Yoluyla İhtilafı Giderme

Şâfi rivayetler arası uzlaştırma imkânını bulamadığı zaman nesh veya tercih yoluyla iki delilden birinin düşürme yöntemine başvurmuştur. O, bu yöntemde başvururken öncelikle nuzül veya vurüd tarihlerinin tespiti yoluyla iki delilden birinin nâsih, diğerinin mensuh olduğuna karar vermek suretiyle problemi çözmektedir. İhtilafı iki delil arasında nesh ilişkisini tespit edemediği zaman ise tercih sebeplerine müracaat etmek suretiyle rivayetlerden birini diğerine tercih etmektedir.

Şâfi gerek nesh gerekse tercih yolu için “ إسقاط/تعطيل / طرح أحد الدليلين /”/ “İki delilden birinin itibardan/amelden düşürülmesi, atılması, işlevsiz kılınması” tabirini kullanmaktadır. Yani ihtilafı iki delilden birinin, nesh veya tercih yoluyla işlevsiz hâle getirilerek itibardan düşürülmesi ve yok hükmünde sayılmasıdır. Şâfi’ye göre gerek nesh gerekse tercih durumunda teâruzun hakiki olması nedeniyle iki delilin/hadisın birlikte amele konu olması söz konusu değildir. Bu nedenle bu delillerden birini alıp diğerini amelden düşürmek zorunludur. Ancak bu durumda şer’î naslar arasında gerçek bir ihtilafın nasıl düşünülebileceği sorusu akla gelebilir. Nesh ve tercih kavramlarının mahiyetini izah sadedinde de ifade edeceğimiz üzere nesh durumunda şâri’in uygulanmak üzere gönderdiği ve kendisi için bir zaman belirlediği hükmün zamanının dolmasıyla yerine başka bir hükmün geçmesi söz konusudur; ancak müctehid ilk bakışta her iki delilin de yürürlükte olduğunu düşünerek bir çelişkinin varlığını düşünebilir. Şâri’ tarafından ilk hükmün iptali nedeniyle her iki hüküm arasında gerçek bir çelişkinin varlığı, problem oluşturmamaktadır. Zira her iki hükmün de yürürlükte olmaması sebebiyle aralarındaki çelişkinin şer’î naslara hâlel getirmesi söz konusu değildir.

Tercihe gelince, müctehid karşılaştığı çelişkiyi delilleri uzlaştırma yoluyla veya nesh yoluyla çözüme kavuşturamadığı için iki delilden birini alıp diğerini tek etme yoluna gitmiştir. Bu durum, söz konusu çelişkinin müctehid nazarında gerçekleştiği ve onun zaviye-

sinden meseleye bakıldığı zaman gerçek bir çelişki olarak görüldüğü anlamına gelir. Yoksa realitede de bir çelişki olduğu anlamına gelmez.

5.2.1. Nesh Yoluyla Iskat

Şâfiî, eserlerinde nesih konusunu detaylı bir şekilde ele almış ve bu çerçevede neshin mahiyetini/anlamını, delillerini ve örneklerini zikretmiştir. O, neshi; “*herhangi bir nassla sabit olan bir hükmün farziyetinin/bağlayıcılığını kaldırılması*”⁴⁶ diye tanımlamaktadır. Neshi bu şekilde tanımlayan ilk kişi olan Şâfiî, yaptığı bu tanımla neshi, takyid, tahsis, istisna gibi beyan yollarından ayırmış ve kendisinden sonra gelen usûlcülere de bu ayırım noktasında öncülük etmiştir.⁴⁷

Şâfiî’ye göre, iki hadis birbirine zıt hükümler taşıyorsa ve aralarında cem' ve telif de mümkün değilse, bazı delillere dayanılarak bu iki hadis arasında nesh ilişkisi olduğu sonucuna varabilir ve bu yolla söz konusu çelişkiyi giderebiliriz. O’na göre şer’î deliller arasında neshin vuku bulup bulmadığına ancak sünnet, sahabi sözü, vurud vakti, hadisi işiten kişinin sözü, genelin sözü/kabulü ve kıyasa uygunluk gibi birtakım karinelere bakılarak karar verilebilir.⁴⁸ Şâfiî’ye göre nesihden söz edebilmek için mutlaka her iki delil arasında realitede bir çelişki olması gerekir. İki delilden birinin önce diğerinin sonra olması neshin tahakkuku için yeterli değildir. Örneğin; sabah namazı dışındaki diğer vakitlerde kunut duasının okunmamasına nâsîh, sabah namazında okunmasına mensuh diyemeyiz.⁴⁹

Şâfiî ilkesel olarak nasslar arasında neshin gerçekleştiği fikrini kabul etse de Kitab’ın Sünneti ya da Sünnetin Kitab’ı neshetme fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır. O’na göre Kitab’ın Kitab’ı nesh

⁴⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 122.

⁴⁷ Bk.: Ebû Zehra, *eş-Şâfiî*, 266.

⁴⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 7: 351; Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*, 10: 41, 60, 66,68, 200-201.

⁴⁹ Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*, 29, 235; Şâfiî, *el-Ümm*, 6: 419.

etmesi mümkün ve vaki' olduğu gibi bir sünnetin başka bir sünneti neshetmesi de mümkün ve vakidir. Ancak Kitab ile Sünnet arasında nesh cari olmaz.⁵⁰ Şâfiî'ye göre Sünnet, Kur'an'ı neshedemez; ancak iki ayetten hangisinin nâsih olduğunu gösterebilir. Mesela; yakın akrabaya vasiyet etmeyi bildiren ayetin⁵¹ miras ayetleriyle⁵² neshedildiğini, "*Vârise vasiyet olmaz*" hadisine dayanarak anlamaktayız.⁵³

Şâfiî'nin neshi bir çözüm yolu olarak kullandığına örnek olarak mazereti nedeniyle oturarak namaz kıldırarak imama uyan cemaatin durumuyla ilgili iki farklı uygulamaya delâlet eden rivayetleri verebiliriz. Şâfiî, kendi senediyle Enes b. Mâlik'ten şu sözleri aktarmaktadır:

"Allah Rasulü (s.a.v.) bir gün attan düşmüş ve sağ tarafı incinmiş/zedelenmişti. Bu nedenle namazlardan birini oturarak kıldırılmış ve bizler de (O'na uyararak) arkasında oturarak namaz kıldık. Bize döndüğünde şöyle dedi: "*İmam, yalnızca tabi olunmak/ona uymak içindir. Ayakta durarak namaz kıldığı zaman sizler de ayakta durarak namaz kılın, rükûa vardığı zaman siz de varın, kalktığı zaman siz de kalkın. Oturarak namaz kıldığı zaman siz de topluca oturarak namaz kılın.*"⁵⁴

Öte taraftan yine Şâfiî'nin kendi senediyle Urve b. Hişam'dan, O'nun da babasından rivayet ettiği bir hadiste ise yukarıdaki hadisin ifade ettiği hükmün aksine bir hüküm ifade etmektedir:

"Allah Rasulü (s.a.v.) bir gün evinden/hücre-i saadetinden çıktı ve insanlara namaz kıldırarak Hz. Ebû Bekir'in yanına geldi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a) geri çekilmeye yeltendi. Allah Rasulü (s.a.v.) ona yerinde kalması için işaret etti ve onun yanına oturdu. Hz. Ebû Bekir, Allah Rasulü'ne (s.a.v.) uyararak namaz kılarken, insanlar da Hz. Ebû Bekir'e (r.a) uyararak namaz kılıyordu."⁵⁵

⁵⁰ Bk. Şâfiî, *er-Risâle*,106-107,108, 109, 110,111, 220, 221,227, 232,233; Şâfiî, *el-Ümm*, 3: 76-78.

⁵¹ Bakara: 2/180.

⁵² Nisâ: 4/11

⁵³ Şâfiî, *er-Risâle*, 137- 142.

⁵⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 521; Şâfiî, *el-Ümm*, 75; 2: 340; 8: 530.

⁵⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 252; Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*,10: 75; Şâfiî, *el-Ümm*, 2: 340; 8: 530.

Şâfiî bu hadisler arasında cereyan eden ihtilafı, nesh yöntemiyle çözmektedir. Zira O'na göre birinci hadiste geçen olay, Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatıyla neticelenen hastalığından önce yaşadığı attan düşme hadisesiyle ilgili iken; ikinci hadiste anlatılan olay ise O'nun (s.a.v) ölümle neticelenen hastalığıyla ilgilidir. Farklı zamanlarda gerçekleşen bu iki olay nedeniyle gerçekleşen uygulama farklılığı aynı konuyla ilgili olması nedeniyle bir çelişki arz etmektedir. Şâfiî, hadislerde geçen bu iki uygulamanın sonuncusu, nihai uygulama olması hasebiyle esas alınması ve diğer uygulamanın ise daha önce yaşanması ve yürürlük süresinin sona ermesi nedeniyle terk edilmesi gerektiği görüşündedir.⁵⁶

5.2.2. Tercih Yoluyla Iskat

Şâfiî'ye göre birbiriyle çelişip de uzlaştırılmayan iki delilden birini nesh yoluyla alıp diğerini terk etme imkânını bulamadığımız zaman, tercih yöntemine başvururuz. Tercih, "*çelişen delillerden birini, tercih sebeplerinden birine istinaden alıp diğerini terk etme*"⁵⁷ işlemini ifade eder. Tercih için gerekli şartlar şunlardır: 1. Delillerin zannî olması. 2. Delillerin delâlet ve hücciyet bakımından birbirine denk olması. 3. Delillerden birinin taşıdığı vasıf bakımından diğerlerinden üstün olması. 4. Teâruz halindeki deliller arasında konu, zaman ve nispet birliği ve hüküm zıtlığı bulunmalıdır. 5. Tercih için bir delilin bulunması.⁵⁸

5.2.2.1. Tercih Sebepleri

Usûlcüler teâruz hâlindeki delillerden birinde bulunup diğerine karşı üstünlük sağlayan her vasfın tercih sebebi olabileceğini belirtmiş ve bazı vasıfların kabulü konusunda görüş birliğine varmış olsalar da tercih için yeterli olacak nitelikleri belirlemede aralarında

⁵⁶ Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis*, 77; Şâfiî, *el-Ümm*, 8: 539.

⁵⁷ Berzencî, *et-Teâruz ve't-Tercih*, 2: 123.

⁵⁸ Berzencî, *et-Teâruz ve't-Tercih*, 2: 128-132.

geniş görüş ayrılıkları bulunmaktadır.⁵⁹ Naklî deliller arasında *tercih, metin, sened, hüküm ve haricî sebepler* açısından ele alınmıştır. Tercih için bir gerekçenin varlığı şart ve yeterli olmakla birlikte, Şâfiî sadece bir gerekçeyle yetinmez, çoğu zaman birden çok gerekçeyle tercihte bulunur.⁶⁰

5.2.2.2. Tercih Şartları

Şâfiî'ye göre tercih işlemine girişmeden önce de dikkat edilmesi gereken bir takım şartlar vardır. Bu şartlar ise şunlardır: Her iki delilin hüccet teşkil edecek nitelikte olması, uzlaştırılma imkânının ve nesh ilişkisinin olmaması gerekir.⁶¹ Şâfiî'ye göre, delillerden birinin alınıp diğerinin terki neticesini doğuran tercih işleminin gerçekleştirilebilmesi için mutlaka bir gerekçeye ihtiyaç vardır.⁶²

5.2.2.3. Tercih Yolları

a. İsnaddan Hareketle Tercih

Şâfiî, "Salât-ı havf" konusunda Havvât b. Cübeyr hadisini, Havvât'ın yaş ve Hz. Peygamber ile sohbeti bakımından kıdemli olduğu gerekçesiyle İbn Ömer'in hadisine tercih etmiştir. Öte taraftan Şâfiî, ribe'l-fadl'ın haramlığı konusunda da bu iki özelliği dikkate alarak tercihte bulunmuştur.⁶³ Şâfiî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ifrad haccı yaptığını ifade eden rivayetin, kıran haccı yaptığını ifade eden rivayete mukaddemdir; zira ifrad rivayetinin senedinde Hz. Âişe, Câbir, İbn Ömer ve Tâvûs gibi sahabiler yer almaktadır ve özellikle Câbir kıran rivayetinde yer alan ravilerden sahabilikte daha kıdemlidir"⁶⁴ demek suretiyle bu tercih sebebine atıfta bulunmuştur.

⁵⁹ Mahallî, *el-Bedru't-tâli' fi halli Cem'il-cevâmi'*, 2: 376.

⁶⁰ Bk.: Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*,10: 162, 167, 190; Şâfiî, *el-Ümm*, 2: 253; Lü'lüe bint Salih, *Menhecu'l-imam eş-şafii fi def'i teâruzi'l-edille* (Doktora Tezi, Ümmü'l-kura Üniversitesi, 2007), 248.

⁶¹ Şâfiî, *el-Ümm*, 3: 259; 4:390; 5: 297; 8: 513.; 8: 518; Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*,10: 41,162, 296, 303, 304, 310; *er-Risâle*, 342.

⁶² Gerekçeler konusunda ayrıntılı bilgi için bk.: Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*,10: 124, 131.148.162 200; Şâfiî, *er-Risâle*, 245.

⁶³ Şâfiî, *er-Risâle*,152; Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*,10: 124.

⁶⁴ Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*,10: 321.

b. Metinden Hareketle Tercih

Tercih yöntemiyle, ihtilaflı rivayetlerden biri alınıp diğeri terk edilirken bazen her iki rivayetin sened cihetiyle birbirine denk olması nedeniyle metin yönünden taşıdıkları bazı özellikler dikkate alınarak tercihte bulunulur. Örnek olarak, *hadisin mantûku ile mâna-ya delâlet etmesi*, *hadisin metninde ızdırabın bulunmaması*, *hadisin lafzan rivâyet edilmiş olması*, *hadis lafzının Hz. Peygamber veya sahâbenin şanını yüceltmesi*, *kavlî sünnetin, fülî ve takrîrî sünnete tercihi*, *kavlî sünnetin, fülî ve takrîrî sünnete tercihi* gibi yollar verilebilir.⁶⁵ Şâfiî'nin eserlerinde konuyla ilgili fazla örnek tesbit edemsek de, el-Ümm'da geçen, *ihtilaflı iki hadisten birinin ahvat olana delâlet etmesi* ve İhtilâfu'l-Hadis'te geçen, *hadisin ilave/ziyade bir hüküm içermesi* nedeniyle tercih edilmesi, metin yönünden tercihe örnek verilebilir.⁶⁶

c. Haricî Sebeplerden Hareketle Tercih

Hadisler arasında başvuru olan tercih sebepleri arasında yapılan tasnifin ittifâkî olan bölümü 'haricî sebepler'dir. Bu grupta yer alan tercih sebeplerine *isnâd*, *metin ve medlûl* yönünde hadislerin denk olmaları hâlinde başvurulur.

1. Kur'ân-ı Kerim'in Zâhirine Uygun Olan Hadisin Tercih Edilmesi

Şâfiî, bu gerekçeye istinaden umrenin hükmüne dair ihtilaflı rivayetlerden, umrenin farziyetine delalet eden rivayeti, nafîle olduğuna delalet eden rivayete ve sabah namazının vaktin başında kılınmasına delalet eden rivayeti, isfar vaktinde kılınmasına delalet eden rivayete, Kur'an'ın zahirine muvafakat nedeniyle tercih etmiştir.⁶⁷

2. Sünnete Muvâfık Olan Hadisin Tercih Edilmesi

⁶⁵ Bk.: Berzencî, *et-Teâruz ve't-Tercih*, 2: 130-132. Metin yönünden tercih örnekleri için aynı esere bk.,186-202.

⁶⁶ Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadis*, 10: 177, 168, 169.

⁶⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 2:132; Şâfiî, *er-Risâle*, 285.

Şâfiî, sünnette muvafakat gerekçesinden hareketle sabah namazının isfar vaktine tehir edilmeden vaktin başında kılınmasına delalet eden Hz. Âişe'nin rivayetini, Sabah namazının ortalık biraz aydınlanınca(isfar) kılınmasına delalet eden Rafi' b. Hadic'in hadisine tercih etmiştir.⁶⁸

3. Kıyasa Muvafık Olan Hadisin Tercih Edilmesi

Şâfiî'nin kıyasa uygunluk/muvafakat gerekçesine istinaden hadislerden birini diğerine tercih ettiğine örnek olarak, oruçlu kişinin hacamat yaptırması durumunda orucunun bozulup bozulmadığına dair rivayetler arasındaki ihtilafı verebiliriz. Şâfiî bu ihtilafı rivayetlerden İbn Abbas rivayetini, kıyasa uygunluğu, nedeniyle esas almış ve muarızı olan Şeddâd b. Evs'in rivayetini terk etmiştir.⁶⁹

4. Hulefâ-ı Râşidîn'in ve Sahabenin Çoğunluğunun Ameline Uygun Düşen Hadisin Tercihi

Sabah namazının vaktin başında kılınması ile ilgili hadisi sahabenin çoğunluğunun ameline uygun olduğu gerekçesiyle tercih eden Şâfiî, "*Vaktin evvelinde namaz kılmak daha fazîletlidir.*" dedikten sonra, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in ve sahabenin çoğunluğunun sabah namazını vaktin evvelinde kıldıkları bize sağlam yolla ulaştığını göstermektedir.⁷⁰

5. Hadisin Akla uygunluğu Nedeniyle Tercih Edilmesi

Şâfiî'nin başka gerekçelerin yanı sıra akla uygunluk gerekçesine de yer verdiği tercih işlemlerine örnek olarak; korku namazıyla ilgili Havvat'ın hadisini alıp İbn Ömer'in hadisini terk etmesi, oruçlu iken cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun bozulup bozulmayacağı konusunda orucunun bozulmayacağını ifade eden Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin hadisini alıp orucunun bozulacağını söyleyen

⁶⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 286-288; *İhtilâfü'l-hadis*, 10: 162,173.

⁶⁹ Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*, 10: 41,75,173 192; Şâfiî, *er-Risâle*, 284; Şâfiî, *el-Ümm*, 7: 610.

⁷⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, 285, 289.

Ebû Hureyre'nin hadisini terk etmesi, verilebilir.⁷¹

Sonuç

Şâfiî, şer'î nasslar arasında, nefsü'l-emirde çözümsüz bir teâruzun vuku' bulmayacağı kanaatindedir. Her ihtilafın mutlaka bir çözüm yolu vardır. Şâfiî, eserlerinde teâruz lafzını özel olarak kullanmasa da onunla aynı kökten gelen kavramları kullanmıştır. " a-r-z" maddesinin türevlerini çoğunlukla hadislerin birbiriyle çatışmasını ifade etmek için kullansa da mutlak olarak delillerin çatışmasını ifade etmek üzere de kullanmıştır. Muhtelif/ihtilaf kavramlarıyla ise sadece, aralarında cem' imkânı bulunmayan hadisleri kastetmiştir. Şâfiî, zahiren birbiriyle çatışan ve telifi imkân dâhilinde olan deliller için "cem' " kavramı yerine "iki delilin kullanılması" veya "iki haberin geçerli kılınması" anlamına gelen " إستعمال الدليلين " veya " إمضاء الخبرين " kavramlarını/ifadelerini kullanırken, buna karşın aralarında gerçek bir ihtilaf bulunması nedeniyle uzlaştırılmayan ve delillerden birinin alınıp diğerini terk etme durumunda olduğu deliller için, "İki delilden birinin itibardan/amelden düşürülmesi, atılması, işlevsiz kılınması" anlamına gelen " إسقاط / طرح / تعطيل أحد الدليلين " tabirlerini kullanmaktadır. Şâfiî'ye göre telifi mümkün olan hadislerin çatışması görünürde bir çatışma iken; telifi mümkün olmayan hadislerin çatışması ise gerçekte bir çatışmadır. Birinci surette, çatışan her iki delil de amele konu olurken; ikinci surette ise çatışan delillerden sadece biri amele konu olabilmektedir. Şâfiî'ye göre şer'î deliller arasında çözümsüz hiçbir çatışma yoktur. Söz konusu çatışma zahiri ise cem' /telif/uzlaştırma yoluyla giderilir; hakiki ise nesh ya da tercih yoluyla giderilir. Ona göre çözüm yolu, ister cem' ister nesh isterse de tercih olsun mutlaka bir delile dayanmalıdır. Şâfiî, hadisler arası çatışmayı gidermede sırasıyla cem' , nesh ve tercih yoluna başvurmaktadır. O'na göre, şer'î deliller arasında çözümsüz bir çatışma yoktur. Şâfiî, Kur'an ile Sünnet arasında neshi

⁷¹ Bk.: Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*, 10: 176.

mümkün görmez. Şâfiî'de şer'î deliller arasında neshin vuku bulup bulmadığına ancak sünnet, sahâbi sözü, vürud vakti gibi birtakım karinelere bakılarak karar verilebilir. Şâfiî tercih için bir gerekçeye dayanmanın gerekli olduğu kanaatindedir. Şâfiî, hadisler arası çatışmada, tercihte bulunurken çoğunlukla birden çok gerekçe öne sürer.

Kaynakça

- Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfuddîn Ali b. Muhammed Es-Sa'lebî. *El-İhkâm Fî Usûli'l- Ahkâm*. Thk. Abdurrezzâk Afifi. Riyad: Dâru's- Samii', 2003.
- Bağdadi, el-Hatib Ebu Bekr Ahmed B. Ali B. Sabit. *el-Kifaye fi İlmî'r-rivaye*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Berzencî, Abdullatif Abdullah Azîz. *et-Teâruz ve't-tercih beyne'l-edilleti's-şer'iyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009.
- Dihlevî, Şâh Veliyullah b. Abdürrahim. *el-İnsaf fi beyâni esbâbi'l-İhtilâf*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1999.
- _____. *Hucetullah'i-baliğa*. Thk. Muhammed Şerif Sukr. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1992.
- Ebû Zehra, Muhammed. *eş-Şâfiî, Hayâtuhu Ve Asruhu-Ârâuhu Ve Fıkhuhu*. 2. Baskı. Kahire: Dâru'l- fikri'l-arabî, 1978.
- Ebu'l-bekâ, Eyyub b. Mûsa el-Hüseyni. *el-Külliyat*. Thk. Adnan Dermiş. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Feyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-munir*. Beyrut: el-Mektebetü'l- asriyye, 2010.
- Firûzabâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l Muhit*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2008.
- Gazzali, Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfa*. Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye, 2008.
- Hayyat, Üsâme b. Abdillâh. *Muhtelifü'l-hadîs beyne'l-muhaddisîn*

- ve'l-usûliyyin ve'l-fukaha*. Riyad: Dâru'l-fazile, 2000.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Hasan Ali B. Hasan B. Hamekân Ebü'l-Fidâ. *İhtisâr-u ulûmi'l-Hadîs*. Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Salâh, eş-Şehrezûrî Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân. *Ulûmü'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Lü'lüe, Bint Salih. *Menhecu'l-imam eş-Şafî fi def'i teâruzi'l-edille*. Doktora Tezi, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 2007.
- Mahalli, Celaledin Muhammed B. Ahmed. *el-Bedru't-tali' fi halli cemi'l-cevami'*.Thk. Ebul'fida, Mürteza, Ali b.Muhammed ed-Dağistani. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2005.
- Özen, Şükrü.“ Teâruz ”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 208-211. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Süyûti, Celaluddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman. *Tedribu'r-ravi şerhu takribi'n- nevavi*. Beyrut: Daru'l-fikr, 1993.
- _____.*el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*. Kahire: Matbaat-u Hicazi, ts.
- Sübki, Ali b. Abdi'l-Kâfi. *el-İbhac fi şerhi'l-minhac*. Beyrut: Darul-kutubi'l- ilmiyye, 1984.
- eş-Şafî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiye, ts.
- _____.*Kitâbu cimâi'l-ilm*. Thk. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib. 4. Baskı. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.
- _____.*İhtilâfü'l-hadis*. Thk. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib. 4. Baskı. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.
- _____.*el-Ümm*. Thk. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib. 4. Baskı. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *İrşadu'l-fuhul ila tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*. Thk. Sami b. el-Arabi. Riyad: Daru'l-fazilet, 2000.
- Zerkeşi, Bedreddin Muhammed B. Bahâdır. Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*. Thk. Abdulkadir Abdullah, 2.Baskı, Mısır: Dâru's-Safve, 1992.

Conflict of Sharī'a Evidence and Solution Ways in Imam Shafi 's Works

Summary

According to Shafi, the sources that provide precise and reliable information on Sharī'a ruling are the Qur'ān, the Sunna and the ijma' and qiyās. The harmony of the Sharia evidences and especially eliminating the dispute of the ḥadīth and its importance in writing a method are the most important factors in Shafi's work. According to him, among the Sharī'a proofs, there is no issue of having an unsolved problem. However, every solution must be based on an evidence. Although Shafi uses the concept of teâruz in his works to express the conflict of the evidence, he often uses the conflict to express the conflict of the hadiths. Shafi refers to the conflict of the ḥadīths which do not have the possibility of combination. He uses this notion only for evidence that can be resolved through conflict, or preference among them. Shafi is the first person who deals with the issue of conflict between ḥadīths and decides the basis of the solution and writes an independent work on this field. According to him, the ḥadīth dispute is mostly due to narrator, the difference of context, and the unknowingness of the nās relations. Shafi used "isti'malu'd-delileyn" or "Imdau'd-delileyn" which means "the use of two pieces of evidence" or "the validation of two articles" instead of the concept of "jam'" for the evidence which conflicts with each other. But for the evidence which cannot be reconciled due to the fact that there is a conflict between them, he uses the expression "ıskatu/tarhu/ta'til-ü ehadi'd-delileyn" which means "The devaluation, disqualification of the two proofs and rendering them dysfunctional". For this reason, in the open conflict, both conflicting evidence will be the subject of the work; whereas in the real conflict, only one of the conflicting evidence can be the subject of the work. Shafi appeals to the way of reconciliation (jam') 'when there is a conflict between the proofs, then to the way of nesh when he can not find this possibility. When he couldn't find the nesh he

used the way of preference. According to him nesh and preference is used to solve real dispute and the jam' is the way to resolve the apparent (zāhirī) dispute.

Keywords: Proof of Sharī'a, ḥadīth, dispute, conflict, conciliation, way of solution, cancel, preference, drop, actuate.